

Иван Р. Марковић

ПРВА ХРВАТСКА ШТЕДИОНИЦА АРХИТЕКТЕ ДИОНИСА СУНКА

Током двадесетих година прошлог века, у Кнез Михаиловој улици је изграђено више јавних објеката којима је употпуњен њен, уз Теразије, најрепрезентативнији део престоничког градитељског фонда.¹ Надовезујући се на угледне архитекте предратне Краљевине Србије, који су овој улици утиснули изразито »европски« изглед,² домаћи и страни градитељи међуратног раздобља подизали су вишеспратне објекте различитих намена, просторних програма и стилских обрада. Наставили су грађење мултифункционалних здања, узиданих у постојеће блокове, која су, готово по правилу, у приземљу имала јавну, комерцијалну намену, а на спратовима стамбено-пословну. Уз Романа Верховскоја, Јосифа Најмана, Драгишу Брашована, Леонида Макшејева, Николаја Краснова, значајан прилог архитектури Кнез Михаилове улице,³ у међуратном раздобљу, дао је и истакнути хрватски архитекта Дионис Сунко зградом Прве хрватске штедионице.

Реч је о аутору чије је обимно и вишеслојно дело, упркос популарности и значају, неочекивано остало на маргини историографских проучавања. Мада је више од четрдесет година са великим успехом градио на простору средње и југоисточне Европе, о Сунку постоји само скромна и сажета промотивна монографија из 1930. године,⁴ као и неколико осврта у послератној периодици.⁵ Иако је Сунково дело високо оцењивано, систематично истраживање и целовито историографско валоризовање његовог рада још увек није предузето. Представник умереног, нерадикалног крила »Хрватске модерне«, следбеник Виктора Ковачића, Сунко је развио модернизовану еклектичку архитектуру, прихватљиву за већину тадашњих наручилаца. Своју препознатљиву градитељску естетику рафинираног тоталдизајнера засновао је на искуствима

Ковачићеве нерадикалне модерне, као и искуствима мађарске и берлинске сецесије. То не значи да није регистровао и уважавао доследни функционализам својих савременика, али му се из естетских и етичких разлога није никада приклонио. Пре се може закључити да је морфологију и структуралност средњоевропског модернизма подредио властитој синтезијској концепцији архитектуре.

Дионис Андрија Сунко рођен је 30. 9. 1879. године, у Сиску, као најстарији син Аугуста Сунка, директора дугнавске компаније »Пароброд« и мајке Ане, рођене Медић. Средње име Андрија, Дионис је добио од Андрије Јандрића, загребачког каноника, који је кумовао на крштењу. Дионис је имао брата близанца Реинхолда Сунка који је преминуо млад 1919. године у Бечу, као и два млађа брата, близанце Хумберта (касније коњаничког официра) и Емерика (постао академски вајар). Школујући се у Аграмер школи за грађевинарство у Загребу и на Вишој техничкој школи у Карлсруеу, Дионис је стекао звање архитекте. Након краћег ангажмана у администрацији светске компаније »State Building« чији је директор био Јозеф Дурм, професор Више технике школе у Карлсруеу, Дионис прелази у Хамбург где постаје шеф атељеа »Raabe&Wohlescke«. У том периоду Сунко стиче драгоцену радну искуства, али и одређену афирмацију пројектовањем и изградњом докова светог Паулија у Хамбургу, као и куле на мостовима на реци Елби. По повратку у Загреб, Сунко је отворио пројектантски биро. У заједници са дугогодишњим сарадником, инж. Рудолфом Јунгманом, 1919. године⁶ оснива грађевинску компанију »Сунко и Јунгман«. Веома брзо, овај агилни и продуктивни биро постаје један од најугледнијих у Краљевини СХС. Учествојући на конкурсима, градећи по позиву и наручби имућних приватника, компанија, банака и других

инвеститора, Сунко и Јунгман су у двадесетим и тридесетим годинама прошлог века остварили импозантну продукцију на широком простору новостворене државе. Сунко је, као пројектант, лично надзирао изградњу док је Јунгман, као инжењер, више давао техничку подршку у изградњи. Осим у Хрватској, градили су у Босни и Херцеговини и Србији. Подигли су четири луксузна хотела у Хрватској и Босни и Херцеговини, шест приватних једнопородичних и вишепородичних кућа, три виле, пет банака и штедионица, као и два биоскопа. Главна дела овог реномираног и свестраног тандема су: зграда Прве хрватске штедионице у Београду (1922), велелепни блок хотела »Еспленада«, (1926) подигнут у центру Загреба и хотел-тржница Милинов, данас Дубровник (1931) у Загребу.⁷ Дионис Андрија Сунко преминуо је 20. децембра 1935. године у Врапцу.

Биро је у ужем центру Београда, престоници Краљевине СХС, подигао три зграде: зграду Прве хрватске штедионице (1922), кућу Данице Бошковић (1922–23) и зграду Дома Земљанске банке (1923).⁸ Међу њима се по величини, урбанистичком положају и архитектонској обради, несумњиво, издваја Прва хрватска штедионица. Историја ове зграде почиње 1921. године, када је расписан конкурс за изградњу Прве хрватске штедионице.⁹ Иако су у то време Сунко и Јунгман били заузети изградњом приватних вила у Загребу, пријавили су свој конкурсни рад, освојивши одлуком жирија прво место. Прилично брзо се приступило изградњи овог објекта. Подигнут је 1922. године у еклектичком маниру са карактеристичним елементима Сункове стилистике. Зграда поседује три слободне, обрађене фасаде, од којих су две изразито декоративно решене. Главна фасада је окренута према Кнез Михаиловој, док се бочна отвара ка Ускочкој улици. Трећа фасада је лишена богате декорације која је сведена на минимум. Окренута је ка слепој улици која раздваја зграду штедионице од Коларчеве задужбине. Стилски полиморфна, инспирисана архитектуром берлинске и мађарске сецесије, грађена на начелима академизма са почетка двадесетих година, зграда Прве хрватске штедионице привлачи пажњу својом репрезентативношћу и приступачном монументалношћу. Може се рећи да ликовно и визуелно доминира десном страном горњег потеза Кнез-Михаилове улице.

Програмом наручилаца одређено је да намена зграде буде двојака. Приземље и први спрат били су предвиђени за смештај хрватске филијале, док су просторе на следећа три спрата заузели станови различите квадратуре. Успешним, неупадљивим додатком, Сунко је увећао стамбени капацитет зграде пројектујући такозвани »рог« на њеном југоисточном углу. Овакво решење захтевало је пробијање посебног улаза за станаре, неупадљивог из

главне улице, што је само делимично остварено. Анализом планова основа етажа зграде, уочава се чврста структурна повезаност њена два дела.

Најпотпунији извор за реконструкцију историје и архитектонског програма Прве хрватске штедионице је, осим објекта који је и данас очуван, Ванцашева монографија о Сунку.¹⁰ У њој су изложени драгоцени подаци, као и позитивна оцена упућена младом колеги, превасходно због обраде ентеријера. Од Ванцаша сазнајемо да је Сунко уважаио програм наручилаца, грађевинске комисије и инвеститора који су одлучивали о условима градње. Један од предуслова била је сагласност обавезе дизајнирања и израде свих детаља рада, али и поштовање протокола градње стамбеног дела, што је подразумевало пројектовање удобних апартмана са квалитетном звучном и топлотном изолацијом, примерном просторном организацијом, лифтом, али и минимумом естетске обраде ентеријера. Као градитељ који је умео да разуме и саслуша наручиоце, поучен искуством са севера Немачке, Сунко је у потпуности задовољио тражени програм, надграђујући га елементима властите архитектонске естетике.

Прочеље штедионице компоновано је по узору на мултифункционалне палате берлинске сецесије, чија је актуелност у то време јењавала пред већим бројем агресивних авангардних праваца у европској архитектури. Анализом земљишта, статичким прорачунима и пажљивим одабиром грађевинског материјала, Сунко је успешно одговорио свим захтевима инвеститора. Конструкција зграде Прве хрватске штедионице изграђена је од опеке и армираног бетона. Фасадни зидови, који су истовремено и носећи, изграђени су од опеке која је покривена са спољашње и унутрашње стране кречним малтером. Примена армираног бетона остала је искључиво везана за ентеријер, и то у облику стубова и носећих греда. Преградни зидови су изграђени од опеке и нису носећи. И поред наглашене масе фасадних зидова, која износи преко 50 cm, безбедност централног дела зграде осигурана је са четири масивна стуба која, смештена у главној сали, подупиру централну конструкцију горњих етажа зграде. На тај начин фасадни зидови су ослобођени од додатног напора. Међуспратне конструкције су израђене од армираног бетона и тавањача смештених између гвоздених носача. Конструкција рога, која наликује на кулу, изведена је на исти начин применом истог материјала и конструктивних елемената, изузев стуба који је услед скромних размера овог дела зграде остао непотребан и сувишан. Квалитетној реализацији конструкције зграде доприноси и распоред фасадних зона који наглашава скривену конструкцију, али је истовремено присуством великог броја отвора и визуелно олакшава.

Фасадно платно прочеља је издељено са пет оса отвора. Хармоничном синтезом декорације, фасадне пластике, отвора и линија разграничења, изведених из репертоара сецесије и академизма, Сунко је остварио разноврсну и упечатљиву фасаду, богатог семантичког садржаја. Прочељем доминира ризалит који се протеже висином целе фасаде. Како би умањео вертикализам композиције, аутор је подеоним венцима успоставио равнотежу слојева фасадног платна. Ризалит је у нивоу приземља и првог спрата наглашен са четири масивна пиластра изведена у псеудојонском стилу. До половине канелирани, пиластри почивају на масивним постолјима квадратног облика који су украшени квадерима чија је површина испуњена декорацијом у високом рељефу. Приземљем доминира

главни портал на чију је обраду Сунко, као и код својих осталих грађевина, обратио посебну пажњу. Дрвена конструкција масивног портала обложена је бакарним лимом, док су застакљени отвори на сваком крилу испуњени стилизованом декорацијом у облику пехара изведеном у техници ливеног месинга. Синтетишући облике и форме различитих стилова и орнаментику различитих култура, Сунко презентује главни портал као улаз у рајски врт у коме влада богатство и плодност. Глатке површине, издељене меандрима и стилизованим бордурама, обогаћене су са два пехара боје злата, који симболишу божанско посуђе ритуалног значаја. Централни мотив на сваком пехару представља оригинални мотив берлинске сецесије, који је иницирао Ото Штихлинд,¹¹ чији је рад Сунко

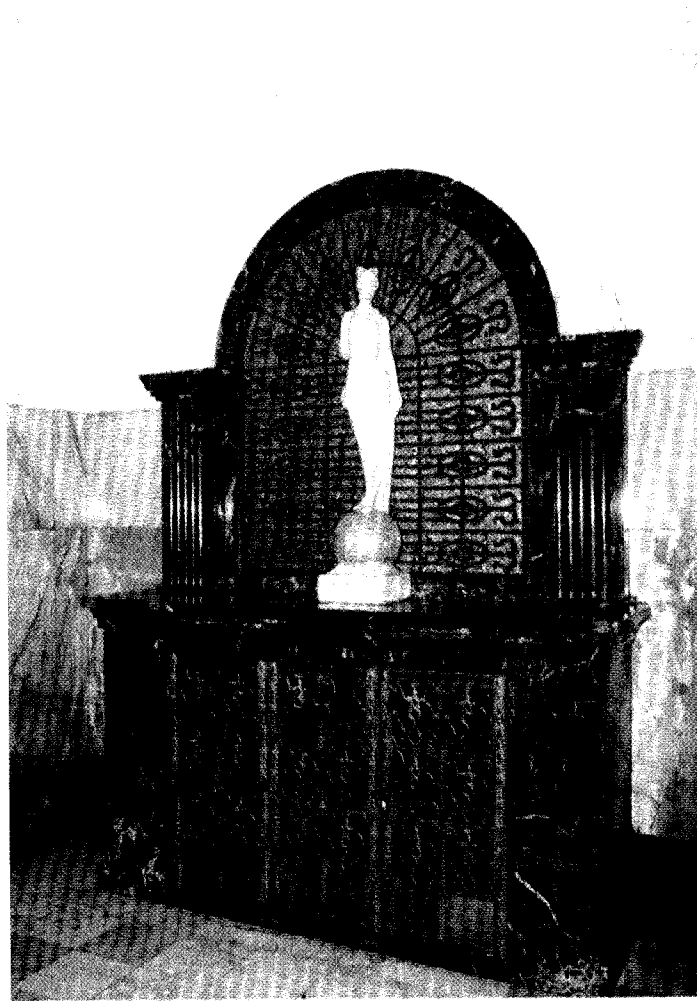
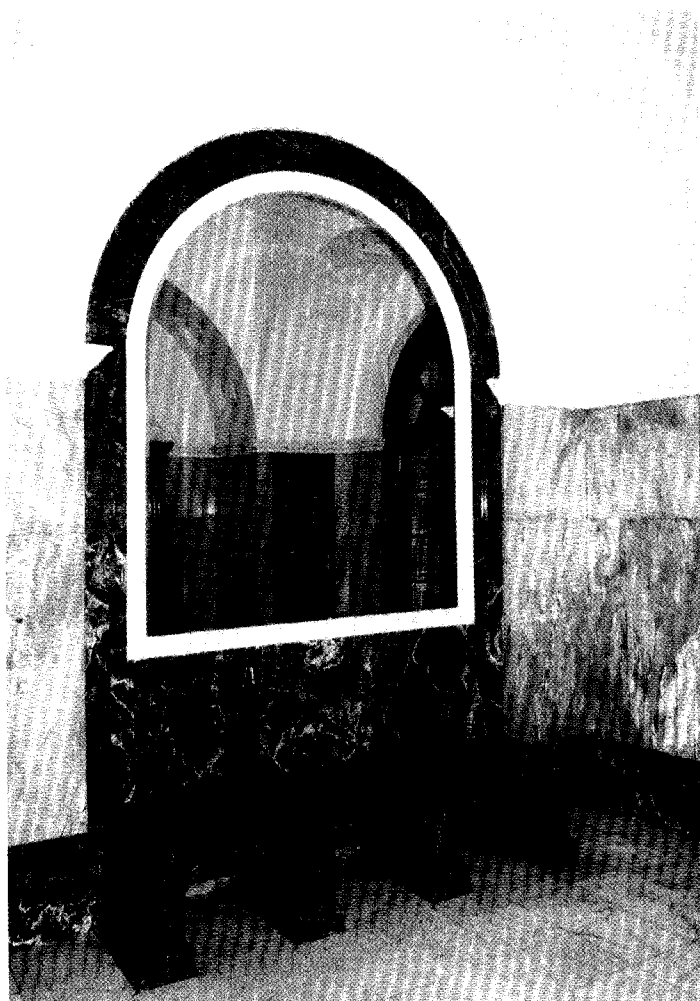
Сл. 1. Прочеље зграде
Прве хрватске штедионице

познавао и уважавао. Снопови пшенице, који избијају из пехара, подупиру у својој »крошњи« деветокраку звезду као препознатљив, али до краја неодгонетнуте симболике, облик декорације Сункових грађевина.

Површина бочно од пехара испуњена је стилизованом декорацијом у облику спиралних увојака, такође од ливеног месинга. Изнад главног портала, омеђеног масивним ступцима који појачавају утисак монументалности, налази се истакнути тимпанон специфичног облика у духу берлинске сецесије. Уоквирена са две врсте сведених бордура, површина тимпанона је испуњена декорацијом у високом рељефу са приказом два сатира који, у шуми цветова у пуном цвату и баршунастих листова акантуса, држе стилизовану вазу.¹² За разлику од главног портала, који је увучен у дубину фасаде, тимпанон представља целину за себе. Истурен изван равни портала и дословно стешњен између два пиластра, тимпанон је упадљивији и наглашенији мотив зидног платна.

Бочно од главног портала налазе се два отвора, тј. излога, истих димензија као и централни који обезбеђују проток дневне светлости дубоко у унутрашњост зграде. Бочно од ових отвора налазе се још два шира. Полукружна ниша у десном крилу зграде намењена је бочном улазу за станаре, док је отвор десног крила зграде, истих димензија, задржао улогу светларника мењачнице и шалтера са информацијама. Променом закупца, столарија свих отвора је уз мање измене остала непромењена и оригинална. Углови зграде, до висине отвора првог спрата, украшени су вертикалним низом масивно истакнутих квадера. Површина сваког квадера испуњена је декорацијом у високом рељефу, са приказом здепастих ваза. Узимајући у обзир свих шест вертикала квадера на главној, бочној и фасади у слепој улици наизменично делује шест различитих облика декорације ваза. Стилизована бордура на горњој ивици највишег квадера означава завршну обраду вертикалног низа.

Сл. 2. Детаљи ентеријера улазног хола

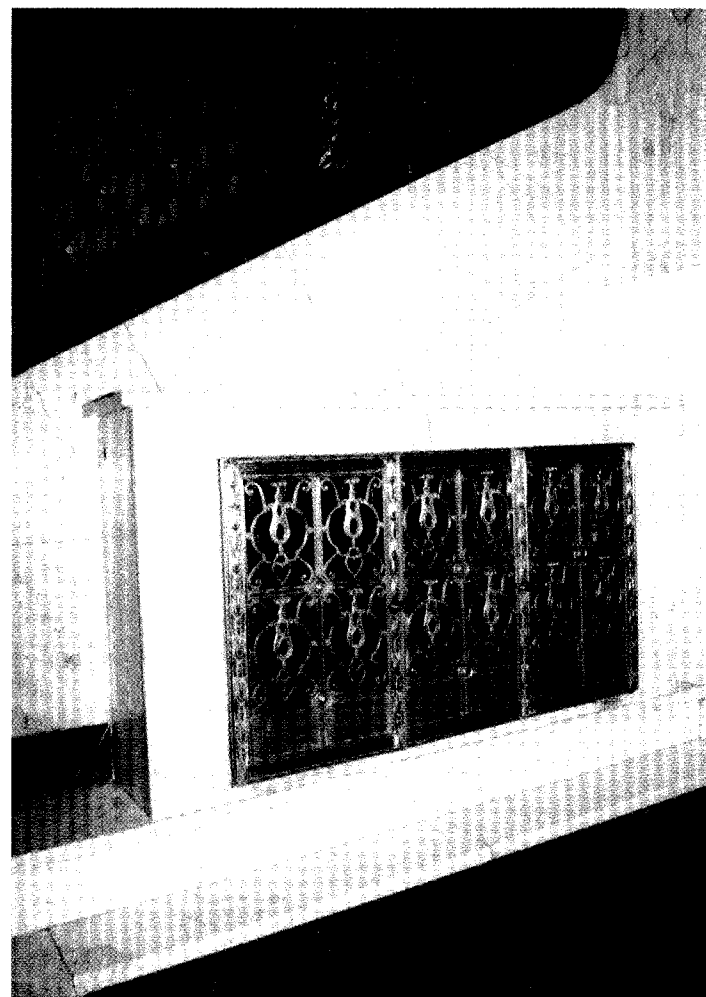
Изнад отвора приземља и међуспрата настављају се отвори првог спрата. Три централна отвора истакнутог ризалита одговарају ширини отвора у приземљу, док бочни отвори представљају самосталне композиције. Отвори ризалита украшени су декоративном бордуром са приказом стилизованог лишћа и пупољака тулипана који красе бочне ивице отвора. Отвори првог спрата бочно од ризалита су знатно шири и обликом сложенији. Изведена на оригиналан начин, форма ових отвора одговара облику тимпанона изнад главног портала као и већини елемената у ентеријеру филијале. Пројектовани бочно од ризалита, ови отвори делују отуђено и самодовољно. Међутим, пространа необрађена површина која окружује ове отворе умањује њихову издвојеност.

Испод три отвора ризалита, као облик сведене фасадне декорације, налазе се три хоризонталне бордуре у ширини отвора. Једноставно профилисани, крајеви ових бордура решени су на исти начин као и бочни отвори првог спрата и тимпанон над главним порталом. Док су четири псеудојонска пиластра истакнутог ризалита израђена од опеке са превлаком од кречног малтера, површина фасадног платна у нивоу приземља и првог спрата обложена је вештачким каменом. Различитих димензија и обраде, у зависности од места постављања, функција ових плоча је двојака. Прво, редослед слагања под одређеним углом изнад отвора приземља подсећа нас на антички начин грађења лукова и сводова док се статички не уравнотеже. Друго, плоче од вештачког камена украшене су густим редовима канелура, чија обрада подсећа на праволинијски изгребану површину. Независно од места постављања, канелиране плоче у различито доба дана и под одређеним углом посматрања пројектују слику игре светлости и сенке, чинећи утисак да је фасада жива. Сви отвори првог спрата су потцртани истакнутом парапетном плочом која је, изузетно на отворима бочно од ризалита, ослоњена на две мале конзоле. Након снажно истакнутог подеоног венца почиње друга фасадна зона. Јако истурен подеони венац почива на четири масивна псеудојонска пиластра и носи натпис: ПРВА ХРВАТСКА ШТЕДИОНИЦА – PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA, који и данас постоји. Потреба за јаком истуреношћу подеоног венца јавила се као последица постављања две скулптуралне групе.¹³ Вишеструко и слојевито профилисани венац на симболичан начин, применом декоративне бордуре меандра, означава прекид прве и почетак друге фасадне зоне. На тај начин успостављена је јасна сепарација пословног и стамбеног дела зграде, што је одлика београдске архитектуре.

Отвори другог спрата су једноставно обрађени и не наглашени како не би одвукли пажњу посматрача са две скулптуралне групе од вештачког камена, смештене у ме-

ђупростору три централна отвора ризалита. Скулптуралну групу са леве стране чине мушкарац са дечаком, наковњем, индустријским точком, чекићем и потковицом.¹⁴ Другу скулптуралну групу са десне стране представља жена са дијадемом на глави и бројаницом у руци, девојчица, која се приљубила уз тело жене и пехар.¹⁵ Скулптуре, окружене симболима плодности, богатства и будућности, емитују слику једне савршене породице. Ту породицу, по свему судећи, представљају деоничари хрватске филијале у Београду у чијим рукама је имовина клијената сигурна. Тумачењу породице доприноси и положај самих фигура. Док је фигура атлетски грађеног мушкарца који левом руком грли дечака (десна рука му је савијена у лакту), помало повијена у куковима и са истуреном левом ногом наговештавајући корак, фигура жене је дата у другачијој пози, успостављајући фину хармонију покрета налик на каријатиде атинског Еректејона. Витке линије тела обе фигуре јасно се оцртавају

Сл. 3. Детаљ сшћейенишћа, решетка радијашора

испод танке провидне тканине. Све четири скулптуре су обнажених стопала. Тумачењу академистичке форме ових фигура доприносе и две циновске волуте смештене на крајевима подеоног венца и окренуте ка унутрашњости фасаде, истовремено уоквирујући скулптуралне групе чинећи ову композицију комплетном. Аутор ових скулптура био је Дионисов брат Емерик. Истина, Емерик, Умбро или Имбро је, како се у већини документованих података и литератури наводи његово име, целог живота пратио Диониса, саветујући га и обликујући фасадне скулптуре на његовим здањима.

Декорација отвора трећег спрата је најсложенија. Високи прозори излазе на полукружне балконе малих димензија, чија је улога више декоративна а мање функционална, оивичене балустратом од осам профилисаних стубића. Као упадљиви детаљи декорације друге фасадне зоне истичу се звонолике конзоле које привидно носе балконе трећег спрата. На крајевима ових конзола, спушта се стилизована декорација у облику спиралних увојака. Све отворе трећег спрата, подразумевајући и оне бочно од ризалита, крунишу полукружни тимпанони. Површине тимпанона испуњене су плитким рељефом са приказом здепастих ваза, испуњених букетима цвећа који се дословно преливају из посуда. Садржај који се понавља на свим тимпанонима изузет је са централног који је украшен декорацијом у облику шкољке из које исијавају зраци. Отвори ризалита одељени су плитким лезенама, без базе и капитела, који се настављају на псеудојонске пи-

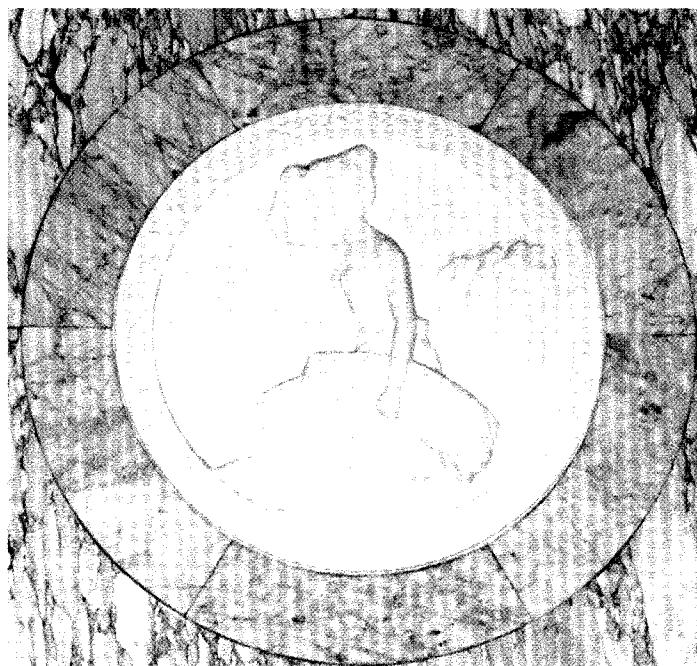
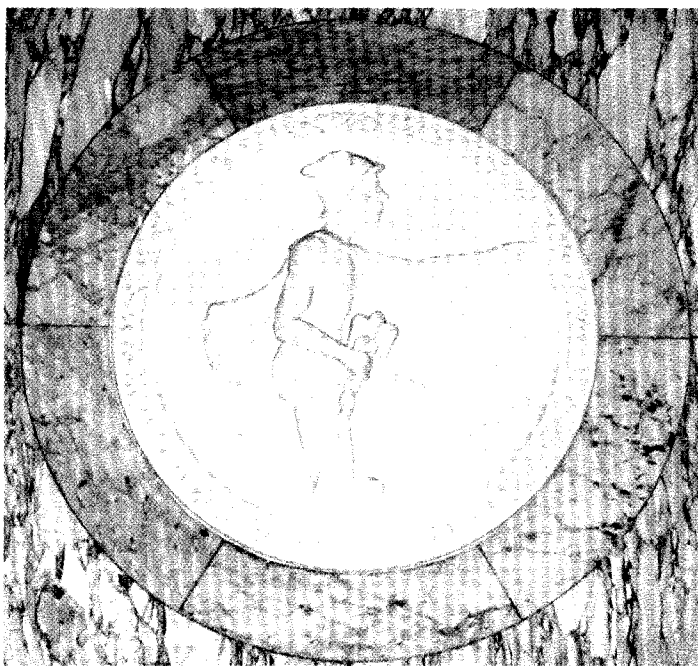
Сл. 4. Детаљ вишража из улазног хола

ластре. Међупростори тимпанона украшени су правоугаоним медаљонима у плитком рељефу, са приказом стилизованих плетених корпица са цвећем. Углови друге фасадне зоне наглашени су канелираним лезенама без базе и капитела, појачавајући експресивност пластике репрезентативног прочеља. Комплетна фасадна оплата другог и трећег спрата изведена је у кречном малтеру. Над другим подеоним венцем мањег испада, растварају се прозори четвртог спрата. Последња, највиша зона прочеља палате одаје утисак изолованости и интимизма. Лишена пренаглашених елемената првостепене и другостепене пластике, ова зона је рашчлањена хоризонталним канелурама по ширини. Пркосећи вертикализму, углови зграде на четвртог спрату наглашени су привидним ојачањем од хоризонтално наслаганих каменних блокова. Прелазећи изван линије равни фасаде, наглашена некасетирана атика привидно носи двадесет и три лепо профилисане конзоле четвртог спрата. Истакнути ризалит

Сл. 5. Улаз у шалтер салу

Сл. 6. Релефни медаљони Меркура и Деметре

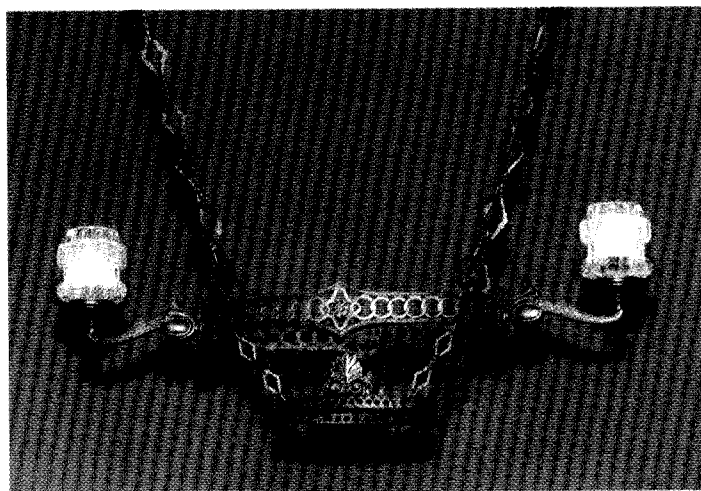
крунише троугаони забат, чију површину бочних кракова красе два рога изобиља која уоквирују натпис AD Anno Domini – године господње, испод кога се налази натпис исписан римским цифрама MCMXXII, указујући на годину изградње.

Прочеље зграде, својом приступачном монументалношћу, топлином пластичког декора и отвореношћу структуре требало је да подстакне поверење у штединицу, као место где ће грађани бити сигурни у своје улоге. Строгим цртежом, обиљем фасадне скулптуре, контрастима затворених и отворених форми, равнотежом наоко сукобљених хоризонтала и вертикала, Сунко је нагласио драматичност фасаде, чинећи је упечатљивом и јединственом у београдском урбаном миљеу.

Бочна фасада штедионице поседује осам оса отвора, чија је декорација и распоред маса највећим делом пренета са главне фасаде. Масивно обрађен, обложен рустично канелираним плочама од вештачког камена, сокл је растворен путем шест прозора правоугаоног облика који привидно чине темеље лакшим. Отвори сокла су украшени заштитним решеткама од кованог гвожђа у облику витких ромбоида. Отвори приземља великих димензија обезбеђују довољно природне светлости главној шалтер-сали, као и просторијама мењачнице и просторијама за смештај обезбеђења. Сви отвори приземља се налазе у равни са отворима главне фасаде. Посебну вредност ових отвора чини стилска карактеристика и порекло украсних заштитних решетки. Први отвор великих димензија, са-

свим десно, блиндиран је вишеделном ролетном сачињеном од великог броја елемената правоугаоног облика, са украсном орнаменталном перфорацијом у облику крстића. У дну ролетне постоји плочица са натписом фирме.¹⁶

Иако испод сваког отвора не постоји плочица са натписом фирме можемо претпоставити да је израду свих заштитних решетки израдила поменута ливница. Десни угао бочне фасаде, према Кнез Михаиловој улици, украшен је масивним квадерицама настављајући декорацију са главне фасаде, али другачијим редоследом декоративних мотива. Исти вертикални низ украшава бочни довратник првог и последњег отвора у приземљу. Сви отвори првог спрата су истих димензија и декоративне обраде, као и они са ризалита главне фасаде. На исти начин је решена и фасада првог спрата. Иновативно креирање бочне фасаде изражено је пројектовањем два полукружна ризалита, чије присуство умањује монотонију истоветног понављања распореда са главне фасаде. Два полукружна ризалита, укомпонована у међупросторе две осе отвора, протежу се од првог до трећег спрата. Јединство композиције ризалита ремети подеони венац, изнад отвора првог спрата. Презентован у облику истакнуте декоративне бордуре меандра, која се наставља са главне фасаде, сведени подеони венац не нарушава укупну хијерархију фасаде. На основу тога, може се закључити да Сунко није желео да ремети хармонију фасадног декора првог спрата успостављањем сложенијег система декорације ризалита на другом.

Сл. 7. Расветна шела у шалтер сали

Бочне стране ризалита ојачане су масивним пиластрима који се ослањају на масивне, пренаглашене конзоле чија фронтална профилација одговара латиничном слову С. Површина конзола испуњена је декорацијом у високом рељефу са приказом циновског акантусовог листа који прати вијугаву линију конзоле. Комплетна декорација и оплата конзола изведена је у вештачком камену. Површина ризалита и бочних пиластра обложена је плочама од вештачког камена, као и остатак фасадног

платна првог спрата. Бочне стране ризалита визуелно су ојачане имитацијом камених блокова призматичног облика у комбинацији камених јастука. Нагавештавајући обраду фасадног платна четвртог спрата, површина ризалита је украшена плитким хоризонталним канелурама. Благо истакнути подеони венац изнад отвора трећег спрата истовремено обележава и завршетак ризалита. Ризалите крунишу по две скулптуре здепастих ваза смештених на угловима, настављајући се на масивна бочна ојачања ризалита од камених блокова. Стабилност ових скулптура, услед неодржавања и небриге, доведена је у питање почетком деведесетих година прошлог века.¹⁷

Декоративна композиција отвора другог и трећег спрата бочне фасаде се, осим два ризалита, значајније не разликује од главне фасаде. Декорација тимпанона изнад отвора трећег спрата, бочно од ризалита, понавља декорацију централног тимпанона са ризалита главне фасаде, док су средишња два резервисана за декорацију здепастих ваза која је на главној фасади учесталија. Као један од елемената делимично пренетог са главне фасаде јесу лезене које одвајају осе отвора другог и трећег спрата, које су на бочној фасади канелиране и има их укупно пет. Декорација фасадног платна четвртог спрата је слична оној са главне фасаде, осим истакнутих лезена у облику вертикалног низа камених блокова, које се настављају на канелиране лезене доњих спратова. Укупно 39 профилисаних конзола четвртог спрата визуелно носе истурену атику. Изнад трећег и шестог отвора четвртог спрата, настављајући пластику ризалита, отварају се два полукружна прозора мансарде чија је функционална делатност остала непозната, иако естетски и не доприноси изгледу саме зграде. Због природе места и визуелног контакта са посматрачем, Дионис бочну фасаду опрема подједнако ефектно као и главну фасаду.

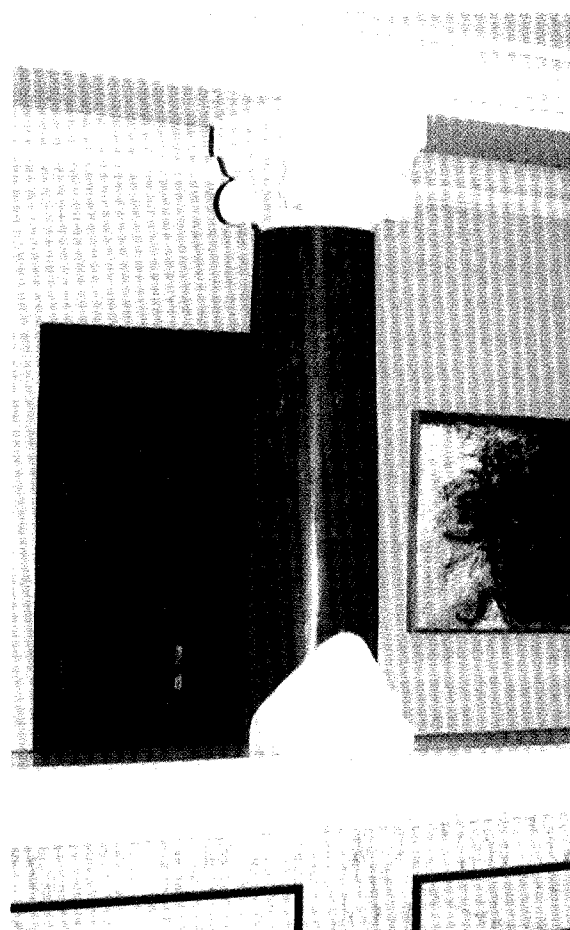
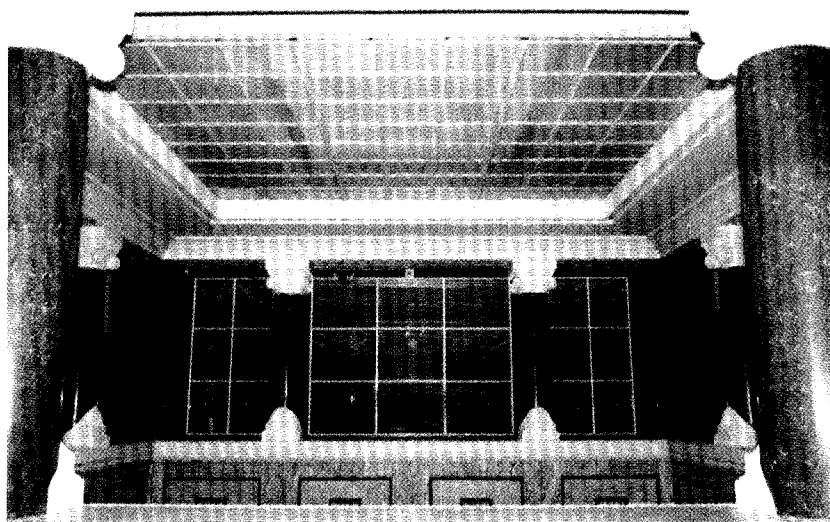
Трећа фасада је обликована са минимумом декорације, морфолошки ипак повезана са главном и бочном фасадом објекта. Међутим, таква повезаност уочљива је само у обрисима чија се коначна форма може установити тек након анализе прочеља. Трећа фасада поседује шест отвора у приземљу. Док прва три отвора остају истих димензија, три последња су ужа. Сви надвратници отвора украшени су на исти начин као и отвори првог спрата главне и бочне фасаде. Декорација украсних заштитних решетки је, такође, остала неизмењена. Први спрат поседује осам отвора истих димензија који су ненаглашени. Као једини вид декорације, првим спратом доминирају хоризонталне канелуре које се понегде ломе, успостављајући ритмичку игру линија која одвлачи пажњу са горњег дела зграде. Након наглашеног подеоног венца, без присуства декоративне бордуре меандра, изнад отвора првог спрата, други и трећи спрат делимично понављају

елементе пластике главне и бочне фасаде. Плитке лезе-не без базе и капитета, смештене између отвора другог и трећег спрата, завршавају се лучно, образујући тимпано-не изнад отвора трећег спрата, али са изузетком деко-ративне фасадне пластике. Балконе са звоноликом кон-золом и балустрадом заменила су сведена правоугаона профилисана поља између отвора другог и трећег спрата. Организација фасадног платна четвртог спрата, који по-седеује шест отвора, остала је неизмењена. Између отво-ра другог, трећег и четвртог спрата, Сунко пројектује те-расе увучене у дубину зграде не реметећи на тај начин мирну површину фасадне равни. Зидано прочеље тераса украшено је сведеном декорацијом у облику хоризон-талног правоугаоног поља.

Стилском синтезом различитих облика повезаних у хармоничну целину, Сунко афирмише креативни еклек-тицизам своје архитектуре. То се уочава и у његовој кон-цепцији унутрашње архитектуре Прве хрватске штедио-нице. Вештину у тоталдизајну, он је исказао још током усавршавања у Немачкој.¹⁸

Кроз главни портал улази се у блештав, вештачком светлошћу обасјан ентеријер. Комбинацијом топлих и хладних тонова различитих врста материјала, Сунко у ентеријеру постиже максимум естетике тоталдизајна. Сјај полираног месинга, бакра, полираног мермера у најмање пет различитих боја, примена технике штуко декораци-је, кованог гвожђа, брушеног стакла и витража, укомпо-новани у зидну масу чине посебан угођај и продубљују

Сл. 8. Изглед ентеријера на првом спрату са детаљима

*Сл. 9. Сала за састанке
на сираћу*

простор стварајући утисак да зграда дише. Репрезентативно уређен, ентеријер штедионице више наликује на музеј, галерију, него на обичну филијалу. Након главног портала протеже се дугачак ходник чији декоративни садржај и карактеристичан начин обраде таваница остављају позитиван утисак на посматрача. Готово на препад, Сунко је репрезентативном обрадом ентеријера јасно нагласио правила понашања која наступају одмах по ступању у просторије филијале. Главни ходник који води до шалтер-сале подељен је на три просторне целине. Прва ћелија засведена је полуобличастим касетираним сводом који привидно почива на четири псеудодорска капитела масивних пиластра. Површина пиластра покривена је мермерним плочама чија декорација визуелно продубљује простор утичући на реално расуђување о димензијама простора у коме се налазимо. Бочно од главног портала, са десне стране, налазе се врата која су водила у просторије мењачнице и шалтера са сервисним информацијама. У потпуности реконструисана, ова просторија наизглед не одаје ни један фрагмент Сунковог дизајна ентеријера. Међутим, осим масивних врата која воде у ову просторију, изнад њих се налази и првобитни систем заштитних решетке које је израдила већ помену-та ливница. Плочица са истим натписом, који је јасно видљив, потврђује рад исте радионице. Организација декоративне пластике у другој ћелији знатно је сложенија и

естетски привлачнија. Након вестибила, са леве стране указује нам се полукружно огледало великих димензија. Испод огледала, укусно укомпонована између два пиластра, почива масивна клупа од мрко-зеленог мермера прошараног жицама калцита. Плоча клупе са чеоне стране ослања се на пет квадратних канелираних стубића који су од истог материјала као и плоча, са сведеним облицима базе и капитела. Плоча је украшена једноставним профилисањем ивица. Задњи део је укомпонован у зидну масу. Огледало великих димензија, са нагласком на ширину позлаћеног рама, и масивна клупа од мркозеленог мермера, као естетски функционална композиција, остављају снажан утисак на посматрача, истичући се на зидној површини од мркожућкастог мермера. Пандан полукружном огледалу је декоративна композиција на десном зиду. Као особито занимљиву информацију, треба навести да је радијатор одиграо кључну улогу у организацији естетског уобличавања централног дела ходника. Ако останемо при тврдњи да је композиција са огледалом и клупом била и првобитно замишљена у том делу зграде, онда свакако можемо да посумњамо у постојање првобитног пројекта за уређење простора са десне стране ходника. Желећи да умањи дисхармонију простора и разједињеност естетске целине, Сунко пројектује њему добро познато решење, смештајући радијатор унутар мермерне оплате, затварајући га са три стране масивним мер-

мерним плочама, а украсна врата са чеоне стране изводи у техници ливеног месинга са приказом пупољака тулипана. Као пандан полукружном огледалу одговара композиција изведена у техници мозаика. Комбинацијом мркозелених, које покривају највећи део површине, плавих, који се јављају тек у фрагментима, мркоцрвених који образују једноставне форме пупољака тулипана и позлаћених коцкица мозаика, Сунко у потпуности одговара позиву креативног компоновања унапред неосмишљеног решења. Скулптура, највероватније Венере, представља несумњиво највећу драгоценост комплетног опуса декоративних елемената ентеријера. Нага скулптура Венере стоји на кугли која почива на централном делу горње плоче оплате радијатора. Израђена у ливеном гипсу, ова скулптура је првобитно била позлаћена, што се и данас у фрагментима види. Узвишени приказ позлаћене Венере која стоји на кугли, истичући се на мркозеленој површини мозаичке декорације у позадини, свакако је једно од најлепших остварења Дионисовог брата Емерика Сунка. На жалост, првобитни визуелни доживљај више није могуће постићи због последица непрофесионалног опхођења према уметницима претходног закупца просторија хрватске филијале у Београду. Чином премазивања масном белом бојом за радијаторе, нага скулптура Венере губи свој првобитни идентитет и ноту естетске узвишености. Друга ћелија улазног хола засведена је куполом великог распона, приближно 2,50 m, која се привидно ослања на четири ступца. Избегавајући традиционалну форму вестибила и успостављајући личне стандарде грађења и уређивања таваница ентеријера, аутор уноси савременија и иновативнија решења. Такав је случај и у обради таванице коју Сунко у ентеријеру својих зграда увек обликује различито. Свака просторија имала је, отуд, другачије пројектовану таваницу. У случају зграде Прве хрватске штедионице, Дионис пројектује две стаклене таванице, једну засведену полуобличастим сводом, а једну слепим кубетом, равном пуном таваницом и косом таваницом у простору мењачнице.

Начин обраде другог портала, који одваја претходне две полупросторије ходника од треће или последње, у којој је смештено степениште које води на први спрат, знатно је сведенији. Транспарентност масивног портала од храстовине успостављена је стакленим пољима којих на сваком крилу има по девет. Као и код главног портала, сокл је обложен бакарним лимом који је украшен брадавичастом декорацијом, тј. великим бројем испупчења на површини и месинганим кугластим ручкама.

Никада не одступајући од основних препознатљивих начела либералног стила берлинске сецесије, Дионис посвећује пуну пажњу естетској обради ентеријера. Као најконкретнији пример послужиће нам форма отвора првог

спрата, бочно од ризалита на главној фасади, коју Сунко примењује и на тимпанону изнад главног портала. Исти режим обраде понавља се у облику горње зоне другог портала. Након овог портала неколико степеника води ка уздигнутом централном делу приземља зграде у којем је смештена главна шалтер сала. Портал који води у главну салу је најраскошније обрађен. Изнад масивних двокрилних врата од храстовине, Дионис пројектује раскошно обрађени тимпанон сложене форме. Крајеви тимпанона украшени су дрвеним скулптурама у облику постоља на којем почива стилизована декорација жира у чашици. Централни део тимпанона испуњен је витражном декорацијом са приказом апстрактних мотива. Као и претходни и овај портал поседује девет отвора на сваком крилу, испуњених правоугаоним комадима брушеног стакла. Лево од портала, дубоко увучен у зидну масу, указује нам се отвор елипсастог облика који је испуњен витражном декорацијом са приказом стилизованог пупољака, највероватније, тулипана. Иако се на плану основе не опажа овај отвор, његова функција остаје до краја недефинисана. У прилог тумачењу потенцирања облика тулипана у обради ентеријера говори и чињеница да се Дионис, у готово свим својим делима и њиховим ентеријерима, углавном опредељивао за примену декоративних облика мађарске сецесије, изражену понајвише обликом пупољака тулипана. Десно од портала који води у шалтер салу почиње степениште које води на први спрат, на коме су смештене административне просторије филијале. Степениште се налази у централном делу банке. Масивно и репрезентативно обрађено, вијуга у облику латиничног слова U. Комплетна зидна површина степеништа обложена је плочама од белог брушеног мермера. Простор између четири угла плоча испуњен је комадима црног мермера у облику ромбоида. Као последица снажних кривина тј. радијуса степеништа, Сунко постиже максимум флексибилности у кртом мермеру. Кривине рукохвата гелендера, изведене у црном мермеру, изгледају гипко као да су од гуме. Одговарајућа, масивна заштитна ограда степеништа представља сложени склоп његове прецизне обраде и начина презентовања материјала. Масивни почетни стубац гелендера, обложен монолитним плочама црног мермера прошараног белим жицама калцита, завршава се профилисаним капителом који истовремено чини улогу постоља на чијем профилисаном узвишењу почива декоративни елемент у облику прстена, израђен у техници ливеног месинга, у коме почива декорација у облику јајета. Простори правоугаоног облика, омеђани парпетном и рукохватном гредом гелендера и мермерних квадратних стубића од истог материјала, испуњени су стилизованом декорацијом латица изведених у ливеном месингу. Изнад средишњег дела

степеништа, на висини од око 1,50 m, налази се полукружни отвор. Површина овог отвора испуњена је витражном декорацијом са приказом пупољака тулипана. Улога овог отвора остаје непозната. Простор испод степеништа искоришћен је за смештај портирнице у вишљем, и радијатора, у нижем делу. Укомпонован у зидну масу, радијатор је са предње стране украшен декоративно перфорираним месинганим вратима. Изражајност контраста тамних и светлих површина, комбинација различитих материјала, обрада, као и њихова повезаност која ствара утисак да је степениште исклесано из једног комада мермера, изазива осећање супериорног и узвишеног, естетски укусно обликованог и светлошћу окупаног ентеријера. Квалитетнијој ефектности контраста доприноси и стаклена таваница са вештачким осветљењем.

Први спрат одише функционалном формом и повишеном нотом рационалног деловања у обликовању простора. Како би остварио квалитетнију комуникацију и олакшао кретање запослених, Дионис пројектује два ходника великих димензија у источном и западном крилу зграде који повезују низ канцеларија. Декорација столарије првог спрата је знатно сведена. Централни простор заузима квадратни отвор који има двоструку функцију: да омогући проток дневне светлости са стаклене таванице у главну салу, али и присније визуелне комуникације запослених са приземљем. Овај отвор је омеђан зиданом заштитном оградом, висине 80 cm. Декорација прочеља ограде изведена је оплатом од мермерних плоча правоугаоног облика, различитих димензија – сугеришући декорацију касетирања. Наизменичном комбинацијом белог и црног мермера, Сунко успева да визуелно прошири и продуби отвор изнад главне сале. Спољашња страна ограде је, као и рукохватна греда, украшена у декоративној тегасо техници. На угловима отвора налазе се масивни, монолитни мермерни стубови који се настављају на стубове из приземља. Због слабије отпорности материјала, између сваког мермерног стуба било је неопходно додати још по два стуба. Масивни и тежки оквир стаклене таванице носи укупно 12 стубова. Сви стубови су од истог материјала и начина обраде, осим оних у јужном крилу отвора. Украшени стилизованом декорацијом у ливеном гипсу, апстрактни и оригинални, стубови од армираног бетона захтевају посебан третман. Наиме, отвор на првом спрату, који гледа у главну салу, отворен је само са три стране, док су административне просторије на јужној страни померене до самог отвора. На старим фотографијама из 30-тих година, које су први пут презентоване у делу Јозефа Ванцаша, у стању смо да реконструирамо првобитно стање отвора. Међупростори стубова били су застакљени мрежом перваза испуњених стакленим правоугаоним фасетама малих димензија. Декоративно ва-

ловито стакло у боји и средишњи отвор, који је на централном делу поседовао витражну декорацију стилизованог пупољака тулипана, имали су и функционално својство – да сакрију инвентар и запослене од радозналаца. Стубови од армираног бетона пружали су већу сигурност и могућност накнадних интервенција, за разлику од мермерних стубова чији наглашени ентасис и нефлексибилна структура нису дозвољавали накнадне корекције. Порекло ових скупочених мермерних монолита мркоружичасте боје, непознато је. Сви мермерни стубови поседују имитације базе и капитета израђене од ливеног гипса. База стуба је украшена стилизованом декорацијом у облику четири шкољке које, једним делом ослоњене на вертикалу стуба, стварају пирамидалну композицију базе. Навођени истим извором, тј. старим фотографијама, у прилици смо да сагледамо начин обраде појединих просторија на првом спрату.

Као једну од особитих вредности ентеријера зграде Прве хрватске штедионице у Београду, навешћемо главну салу за састанке. Зидне површине обложене оплатом од ораховине, високи плафон украшен широком стилизованом бордуром која истовремено чини оквир шеснаестокракој звезди на таваници, као и дугачки сто са десет столица карактеристичног наслона и начина обраде у потпуности одговарају специфичном деловању Сунковог звања тоталдизајнера. Пројектујући и најситнији детаљ ентеријера, Сунко одговара позиву архитекте комплетног или тоталдизајна, са претензијом на континуирано потенцирање еклектичке хиперпродукције берлинске сецесије, што је нарушено у каснијим реорганизацијама ентеријера.¹⁹

Улаз за станаре и у дућан смештени су у десном крилу зграде. Портал дућана, смештен десно од портала за станаре, знатно је сведеније обраде, као и просторија дућана која не поседује битније архитектонске карактеристике. Дубоко увучен у полукружну нишу, портал за станаре декорисан је знатно сведеније од главног. Застакљени отвори на сваком крилу портала украшени су стилизованом декорацијом у кованом гвожђу. Након портала ступа се у предворје, малих димензија, којим доминира масивно степениште које води на други спрат. Лево од степеништа протеже се ходник који води ка рогу граде. Навикнути на раскош и осветљеност ентеријера хрватске филијале, осећамо се помало збуњено, али и изгубљено у тами и скученим димензијама предворја у стамбеном делу зграде. Недостатак декоративних композиција настао је као последица неадекватног осветљења. Као једни од малобројних облика декорације, са унутрашње стране бочно од портала и изнад степеништа, налазе се три декоративно обрађена медаљона. Медаљони кружног облика обојени су у тамномрку боју, јасно контрирајући на

белој зидној површини. Постављени на исту висину, од око два метра, ови медаљони чине пандан један другоме. Сва три медаљона презентују лик младе жене.

Степениште од армираног бетона, пресвучено декоративном подном облогом у terrazo техници, вијуга у облику латиничног слова U, водећи на други спрат. Масивни канелирани стуб од армираног бетона, смештен у централни део улазног предворја, има двоструку улогу: један је од носећих стубова горње конструкције зграде, али је и основни стуб гелендера степеништа. Без присуства базе, овај стуб поседује масивни капител обрађен на начин који се понавља у сваком ентеријеру Сункових здања. Овај капител, изведен у штуко декорацији, употпуњују листови акантуса. Заштитна ограда степеништа састоји се из профилисане подне и рукохватне греде спојене низом квадратних, канелираних стубића. Простор између ових стубића употпуњен је декорацијом ваљкастог облика, која је на чеоним странама украшена флоралном декорацијом у облику цвета у пуном цвату. Комплетан систем заштитне ограде степеништа изведен је од армираног бетона, без присуства полихромних површина. Пренаглашена масивна конструкција и визуелно тешка декоративна композиција степеништа недовољно је осветљена, што додатно утиче на већ ионако пренаглашене пропорције. На другом спрату се налази лифт који води на преостала два спрата. У овом делу зграде има укупно шест станова. Декорација по спратовима је максимално сведена и своди се на рапаве површине сокла зидних површина које су накнадно обојене у масну тамноцрвену боју. На другом спрату, насупрот улазу у лифт, налази се урезано име »ФЕРЕНЦ«, вероватно име извођача радова сокла и стилизоване бордуре која га граничи са остатком зидне површине беле боје. Столарија отвора је у већини станова измењена и замењена новом. Прилично мирном и уравнотеженом ентеријеру стамбеног дела зграде, који одише интимном и повученом атмосфером, јасно и узнемирујуће контрира лифт фирме »Давид Пајић«, који не одговара амбијенту у коме се нашао, обучен у чипкасту декорацију од кованог гвожђа са мотивима пупољака тулипана и апстрактним облицима који презентују флексибилност гвожђа у рукама Сункових мајстора. На половини дужине степеништа, са десне стране, налази се отвор великих димензија који пропушта довољно природне светлости из унутрашњег дворишта. Већ споменута карактеристика потребе унутрашњег дворишта и његовог довитљивог функционалног решења, на Сунковим здањима сада долази јасно до изражаја. Испод степеништа са десне стране пружа се ходник који води у рог зграде. Такође, испод степеништа, до улаза у ходник, налазе се врата која воде у подрумске просторије. Ако предворје карактерише масивно, пренаглаше-

но потенцирање армираног бетона, неадекватно осветљење и рационална обрада ентеријера хола десног крила отвара нам се као ново поглавље у ентеријеру стамбеног дела зграде Прве хрватске штедионице. Једноставно обрађена дрвена двокрилна врата, са присуством ромбоидних застакљених поља, воде у дугачки ходник. Високо изнад овог портала налази се полукружни отвор великих димензија који има намену светларника. Као примарни елемент Сунковог стилског наглашавања естетске обраде ентеријера, овај ходник несумњиво одише духом касне академистичке форме пространог и непретећег ентеријера. Зидне површине су украшене дубоким, полукружним троделним нишама чији су бочни и централни простори испуњени мотивима у штуко декорацији са приказом стилизованих бакљи, као предметом недефинисане симболике, и занимљивих венаца сачињених од густо сабијених плодова. На одређеном растојању у поду су уграђене стаклене коцке које чине групе од више комада испод којих је некада било смештено сијалично тело, незнатне јачине, обасјавајући под али и таваницу у вечерњим часовима. Лева зидна површина је пуна зидана маса, док је десна визуелно олакшана функционалним решењем које доприноси и естетски позитивнијем утиску. Пројектовањем отвора, који су усмерени у главну салу хрватске филијале, Сунко успоставља необичну везу стамбеног и пословног дела зграде доприносећи развоју визуелног контакта са запосленима у филијали. Дневна светлост која пролази кроз стаклену таваницу главне сале, али и вештачко осветљење ове просторије, утиче и на осветљење бочног ходника. Међутим, примарно дневно осветљење допире кроз стаклену таваницу изведену од стаклених квадратних фасета.

На половини ходника наилазимо на неколико степеника који воде према последњем двокрилном порталу полукружног облика, и даље директно у рог зграде. Индустијски напредак државе у последњих 40 година условио је замену и другог лифта. Сваки спрат садржи по две стамбене јединице. Приземље и високи партер овог дела зграде је био, а и данас је, у власништву филијале. На осталим спратовима налази се укупно десет стамбених јединица. Заштитна ограда степеништа украшена је декорацијом изведеном у кованом гвожђу, са приказом пупољака тулипана смештених у оквиру елипсастог облика и равномерно распоређених дуж једне стране ограде. Степениште је изведено од армираног бетона и украшено превлаком изведеном у terrazo техници. Шест полукружних отвора великих димензија, по један на сваком спрату, усмерени су ка унутрашњем дворишту-светларнику. Столарија портала станова и отвора степеништа остала је оригинална. Ипак, стамбени део зграде одише дисхармоничном целином простора, рационалном формом

и делимичним запостављањем, насупрот пословном делу зграде.

Недовољна заинтересованост домаћих, па и хрватских историографа за Сунков београдски опус, изазвана расутошћу и непотпуношћу извора, стилском сложеношћу дела, као и формалистичким инхибицијама њихове, модернистичким стереотипима дуго оптерећене критериологије, одразила се и на судбину Прве хрватске штедионице. У категоризацији службе заштите споменика културе, сврстана је међу споменике Ц категорије као објекат амбијенталне вредности, што подразумева да се на њој могу вршити већи грађевински захвати и промене функционалне организације простора. При реконструкцијама и ревитализацијама зграде, на главној фасади су временом додати нови, префабриковани грађевински елементи, потпуно непримерени Сунковој изворној концепцији. Приликом најновије реконструкције главне фасаде у нивоу приземља, 2002. године, столарија свих отвора обојена је сивом бојом и парцијално обложена лименим никлованим первазима. Укомпоновани у међупросторе псеудојонских пиластра ризалита, лимени никловани оквири носе четири стаклене површине квадратног облика прошаране сведеним пескираним бордурама и логом фирме на централном делу, делимично скривајући отворе међуспратних филијала. Постављањем две квадратне лимене плоче, са натписом фирме тренутног закупца, испред рељефа два квадера која украшавају масивна коцкаста постоља два централна пиластра на ризалиту, поремећена је хармонија декоративног опуса приземља. Ревитализацијом фасаде у нивоу приземља и првог спрата учињен је корак ка заштити културног наслеђа, па ипак ова ревитализација не прелази границу прве или »пословне« зоне фасадног платна. И поред сасвим новог и модерног изгледа, приземље главне фасаде задржало је све битније карактеристике Сунковог градитељства.

Зграда Прве хрватске штедионице представља врхунац Сунковог тумачења стилистике берлинске сецесије, али и дело којим је заокружио прву половину свог пројектантског рада. У току различитих временских периода, Сунко је био суочен са различитим захтевима инвеститора који су били подељени на исти начин као и уметници тог времена, на традиционалисте и модернисте. Тај јаз одразио се и на Сунков опус, у коме се понекад прожимају, а понекад сукобљавају елементи обеју концепција. Упоредивши нека од првих Сункових дела, као што је неизведени пројекат Свеучилишне књижнице (1908–1909) или зграде ИСИС у Загребу, са хотелом Палас у Бања Луци или хотелом-тржницом Милинов у Загребу уочавамо синтетички приступ којим аутор подједнако успешно задовољава декоративне и функционалне аспекте. И на следећим делима Сунко експериментираше, меша

стилове сецесије и »новог« академизма. Декоративизам провејава и у његовом претпоследњем делу, породичној кући на Мажуранићевом тргу бр. 4 у Загребу (1926). Ипак, еволуција Сунковог градитељства и период снажних осцилација стилова у архитектури овог архитекте окончани су последњим раскидом са свим начелима архитектуре берлинске сецесије, што је евидентно на његовом последњем делу – згради на Ланговом тргу у Загребу (1935).

Повољне економске прилике које су владале у периоду Сунковог стручног ангажмана у Београду, омогућиле су процват архитектуре банака и штедионица. У том »златном добу« трезорне архитектуре, настало је низ значајних дела београдског градитељства, које су пројектовали истакнути југословенски градитељи – Данило Владисављевић, Милош Савчић, Драгиша Брашован, Хуго Ерлих, Милан Антоновић, Константин А. Јовановић, Јосиф Најман, Јарослав Прхал.²⁰ Не смемо заборавити да је осим за Сунка, међуратни Београд био отворен и за друге стране архитектуре и њихове пројекте: Јозефа Плечника, Хуга Ерлиха, Ернста Вајсмана, Матеју Блеху, Николаја Краснова, Виктора Лукомског, Леонида Макшејева и др.

Заборављена и неадекватно заштићена, Прва Хрватска штедионица заслужује већу пажњу стручне јавности, као, уосталом, и Сунково дело у целини. Систематско проучавање и вредновање његовог рада у Београду тек предстоји. Увидом у Сункову делатност у југословенској престоници, стећи ће се услови за потпунију и тачнију валоризацију његовог архитектонског опуса, а домаћа историографија обогатити прецизним и подстицајним сазнањима.

Напомене:

¹ О урбанистичком и архитектонском развоју Кнез Михаилове улице видети: Ж. Шкаламера, Ј. Секулић, *Кнез Михаилова улица – заштитно наслеђе, уређење простора*, Каталог САНУ, Београд 1975; Исти, *Кнез Михаилова улица*, Саопштења ЗЗСКГБ 1964; Ж. Шкаламера, *Кнез Михаилова улица – јорни пошез*, АУ 21, 1963; З. Јаковљевић, *Реконструкција и адаптација архитектонског наслеђа Београда*, ЗЗСКГБ 1974; Детаљни урбанистички план подручја Кнез Михаилове улице, ЗЗСКГБ и ЗПРГБ, Београд 1977.

² Најрепрезентативније грађевине у Кнез Михаиловој улици, у предратном периоду, изградили су Константин А. Јовановић (зграда робне куће Митић бр. 41, задужбина Николе Спасића бр. 33, АЛУ бр. 53–55), А. Стевановић и Драгутин Ђорђевић (палата САНУ), Милан Антоновић (зграда бр. 20), Данило Владисављевић и Милош Савчић (зграда Прометне банке бр. 28), Александар Бугарски (зграда бр. 18, 37) и др.

- ³ Роман Верховској (бр. 34), Јосиф Најман (зграда бр. 47), Драгиша Брашован (зграда бр. 7 и доградња III спрата на згради бр. 18), Леонид Макшејев (бр. 25), Николај Краснов (зграда бр. 9)
- ⁴ Монографију је написао Јосиф Ванцаш, чувени хрватски архитекта, Сунков учитељ и пријатељ. Изложио је преглед делатности Д. Сунка до 1930. године, указујући на битна места његове стваралачке биографије. Књига има промотиван а не историографско-критички карактер.
- ⁵ Лит: S. Knežević, *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb 1996; M. Bagarić, *Arhitekta Dionis Sunko i sarajevska Napretkova Palača*, Rad Inst. povij. umijet. 26/2002. (160–170); Валоризација културно-историјског и природног наслеђа за израду регулационог плана града Бања Луке – Центар, Документација завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, 1991, 26–27; Подаци са интернета: (www.arhiv.hr).
- ⁶ Биографски подаци Рудолфа Јунгмана и улога у раду компаније, непознати су.
- ⁷ О наведим делима видети: S. Knežević, *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb 1996; J. Ванцаш, *Дионис Сунко*, Женева 1930.
- ⁸ Током истраживања евидентирали смо три објекта, што не искључује могућност да је биро саградио још неку, за сада неатрибуирану зграду у југословенској престоници.
- ⁹ До 1920. године на овом месту се налазила кућа Симић Ере, опанчара из Београда. Након уједињења, ова локација је додељена хрватској филијали.
- ¹⁰ На уступању ове монографије на увид, најсрдачније се захваљујем историчару уметности Станиславу Живкову.
- ¹¹ О О. Штихлинду видети: Ernst Wasmuth, *Berliner Architekturmuseum*, Berlin 1914.
- ¹² Након изградње зграде Прве хрватске штедионице у Београду, Дионис ради на масовном умножавању вазне декорације на својим будућим делима. Ипак, своју кулминацију вазна декорација је доживела већ на самом полазишту, тј. на згради Прве хрватске штедионице. Њена примена на каснијим Дионисовим делима знатно је сведенија.
- ¹³ Тиме је Сунко подстакао процват фасадне скулптуре, наглашено реторичко-дидактичког садржаја, у тадашњој београдској архитектури. О томе в: Ђ. Сикимић, *Фасадна скулптура у Београду*, Београд 1965; Д. Шаренац, *Мишкови и симболи на београдским фасадама*, Београд 1991.
- ¹⁴ Дечак који се приљубио уз тело мушкарца симболише будућност. Фигура мушкарца који грли левом руком дечака симбол је очинства и сугерише изреку »један отац је више него што учи-
шеља«. Индустијски точак је симбол динамичног развоја, док је чекић оруђе живота и смрти. Наковањ је симбол воде, док потковица симболише предострожност и срећу.
- ¹⁵ Фигура жене која је загрлила девојчицу десном руком сугерише мајчинску љубав, док у левој руци држи бројаницу. Бројаница је низ бисера који симболишу све светове и сва стања појавног. Хришћанска бројаница има укупно шездесет зрна или светова. Пехар и дијадема, у контексту анализе ове скулптуралне групе, остају симболи са вишеструким значењем. Девојчица је симбол будућности.
- ¹⁶ Назив фирме је: »СПЕЦИЈАЛНА ТВОРНИЦА ЧЕЛИЧНИХ КАПАКА – МИРКО БЕНИЋ – ТЕЛ: 9–56 – ПОСЛОВНИЦА – ПРВА И НАЈМОДЕРНИЈА У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ОПАТОВИНА 11«.
- ¹⁷ Остале су незапажене као последица неодговарајућег места постављања у презентовању широј јавности. Неадекватно заштићена фасадна скулптура некада може да буде и фатална по пролазнике. У јуну 1991. године, скулптури мушкарца са главне фасаде, услед снажног ветра отпала је глава, да би потом била враћена на место и конзервирана. Као последица неадекватног одржавања, стање четири скулптуре на ризалитима бочне фасаде постаје алармантно услед видљивих оштећења на постолјима, чије је везивно средство, највероватније цемент, током деценија изгубио првобитна својства.
- ¹⁸ Сунка је запазио, као талентованог ентеријеристу и дизајнера, Макс Лигер, наставник Високе техничке школе у Карлсруеу. Слушајући четири семестра предавања »*Übungen im Dekorieren*« Дионис остаје оцењен највишом оценом. Те две године ће пресудно утицати на развој Дионисове професионалне свести и схватања архитектуре као уметности.
- ¹⁹ Ентеријер сале за састанке данас је незнатно измењен одсуством првобитног дугачког конференцијског стола и столица, као и присуством модерних техничких апарата, док су изворна концепција и распоред остали идентични.
- ²⁰ Ревитализацијом ентеријера у стамбеном делу зграде (октобар, 2003) сви медаљони су обојени у белу боју.
- ²¹ Данило Владисављевић (зграда Врачарске штедионице у улици Краља Милана бр. 9/1906; Зграда Прометне банке у сарадњи са Милошом Савчићем, у улици Кнез Михаиловој бр. 28/1913; Зграда Извозне банке на Теразијама бр. 5 / 1921–23 и др.), Драгиша Брашован (зграда Есконтне банке у Нушићевој улици), Хуго Ерлих (зграда Есконтне банке у улици Краља Петра), Милан Антоновић (зграда Асикурациони Ђенерали у улици Краља Милана) и др. Константин А. Јовановић (проширење Народне банке у улици Краља Петра), Јарослав Прхал (зграда Српско-американске банке у улици Краља Милана).

SUMMARY: *Ivan R. Marković*

THE FIRST CROATIAN SAVINGS BANK DESIGNED BY ARCHITECT DIONIS SUNKO

During the urbanization of Belgrade between the two world wars Knez Mihailova Street underwent a positive transformation of its previous outlook. In accordance with the architectural thought of the Central European big centers, a number of foreign and local architects took part in making this street the cultural and artistic core of Belgrade as the capital of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. In the 1920s, the Croatian architect Dionis Andrija Sunko joined the well-known circle of Belgrade architects. After he had established the construction company *Sunko and Jungman* (1919) with engineer Rudolf Jungman, Sunko built in Belgrade, in 1922 the building of the First Croatian Savings Bank. The house was a particularly rare example of the original conception of architecture of Berlin Secession in Belgrade. Sunko satisfied all the requirements of the investor and also his own inclination toward eclectic creations. The house was built during the period of open conflict and unrest between the two »hostile« sides, the traditionalists and the modernists. Beside the clearly marked creative potential, talent and superiority in the shaping of an eclectic work, the author of the First Croatian Savings Bank also underlined his own inclination toward traditionalism. Although inspired by the originality and innovativeness of the avant-garde movements in architecture, Sunko remained devoted to the

decorative architecture of the Berlin Secession. Designed in the eclectic manner, the building of the Croatian bank soon became a paragon for some of Belgrade architects, particularly with its innovative application of the facade sculptures. Due to unprofessional and uninterested attitude the building was partially forgotten in the past decades both by the professional and the general public. Nevertheless, a systematic research of the building of the First Croatian Savings Bank and the complete architectural opus of Dionis Sunko is forthcoming.

List of Illustrations:

- Fig. 1. The front facade of the First Croatian Savings Bank*
- Fig. 2. Details of the interior of the entrance hall*
- Fig. 3. Detail of the staircase, radiator grid*
- Fig. 4. Detail of the stained glass window from the entrance hall*
- Fig. 5. Entrance into the counters hall*
- Fig. 6. Relief medallions of the Mercury and Demeter*
- Fig. 7. Lighting units in the counters hall*
- Fig. 8. First floor interior with details*
- Fig. 9. Conference room on the first floor*